РОБЕРТ ДЖ. ІНҐЕРСОЛ.

БОГИ

Пер. з анґл. І. О. З.

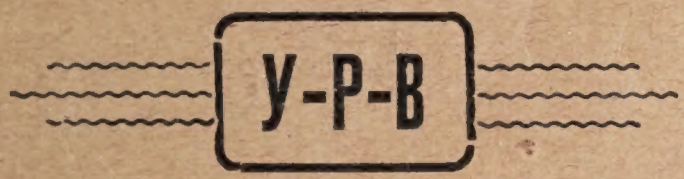

ЦІНА 25 Ц.

Накладом
"УКР. РОБІТНИЧИХ ВІСТИЙ"
Вінніпеґ, Ман.
1920.

РОБЕРТ ДЖ. ІНҐЕРСОЛ.

БОГИ

Пер. з анґл. І. О. З.

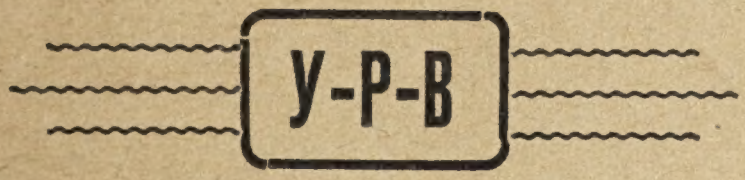

ЦІНА 25 Ц.

НАКЛАДОМ 'УКР. РОБІТНИЧИХ ВІСТИЙ'
Вінніпеґ, Ман.
1920.

БОГИ.

Чесний бог є найшляхотнійшим твором чоловіка. Кождий народ мав собі свойого бога власного витвору і той бог був завсїгди подібний до своїх творців. Він ненавидів і любив те, що вони ненавиділи і любили і був він завсїгди по стороні тих, що мали силу і власть. Кождий бог був дуже патріотичний і ненавидів всї народи крім свого власного. Всї ті боги вимагали хвальби, підхлїбства, убожаня і мольби до них. Більшости з них завсїгди подобали ся жертви, а запах невинної крови завсїгди уважано за божественну перфуму. Всї ті боги настоювали на те, щоби вони мали величезне число попів, а попи настоювали на те, щоби народ їх удержував. Головним занятєм попів було хвалити ся своїм богом і уперто впевняти, що він може дуже легко побідити всїх прочих богів зібраних до купи.

Тих богів вироблювано після безчисленних моделїв і найдивоглядніїших фасонів. Одні мають тисячу рамен, другі сотку голов, инші є прибрані в нашийники з живих вужів, декотрі є узброєні палками, а ще инші мечами і списа-

ми; є між ними з кудрявим покрученим в льочки волосєм, є і з крилами як херувими; одні з них були невидимі, другі показували ся в цілій поставі, а є й такі, що показували лише свої плечі; декотрі з них були заздрісні а декотрі дурні; декотрі переміняли ся в людий, инші в лебедів, в биків, в голубів, а декотрі ставали святими духами і залицяли ся до прекрасних дочок чоловіка. Декотрі з них були жонаті — всї повинні були бути — а декотрих уважали за відвічних старих кавалєрів. В декотрих були діти і сї діти ставали також богами і до них молено ся так як і до їхнїх батьків. Ті боги переважно були мстиві, дикі, з тїлесними похотями і несвідомі. Одначе тому, що вони загально полягали на інформаціях їхнїх попів, їхня несвідомість ледви чи викличе у нас здивованє.

Ті боги не знали навіть як виглядають сотворені ними світи, але думали, що вони плоскі. Декотрі з них думали, що спинивши сонце, можна продовжати день, що дутє в труби може розвалити мури міста, а всї вони так мало знали вдачу людий, котрих вони сотворили, що приказували тим людям любити себе. Декотрі з них були такі тупоуми, що думали, будьто-би чоловік міг вірити так як вони захочуть, або так, як вони йому прикажуть і що

руководити ся спостереженями, розумом і досвідом було найнегіднійшим і проклятим гріхом. Ніодин із тих богів не міг дати правдивого опису сотвореня нашої малої землї. Всї вони були неточними і іґнорантами в ґеольоґії і астрономії. Без винятку були вони найпоганійшими законодавцями, а як виконавчі управителї були далеко слабшими від пересїчного американського президента.

Ті боги вимагали найпідлїйшого і найнизшого послуху. Щоби їм угодити, чоловік мусїв зануряти свою твар в порох. Але, що правда, вони все були ласкаві для тих, котрі їх витворили. Вони показували свою ласку, допомагаючи тим людям обкрадати і нищити других, і пожадати чужих жінок та дочок.

Нїчо не вдоволяє тих богів більше, як мордованє невірних. І знова нїчо більше не злостить їх, навіть тепер, як те, що хтось заперечує їх істнованє.

Лише декілька народів були так бідні, що мали тільки одного бога. Богів так легко було робити, і сировець на їх витворенє коштував так мало, що загально ринок богів був переповнений, а небеса погинали ся під сими чудовищами. Сї боги не лише занимали ся небозводом, але й мішали ся в людські справи. Во-

ни були перші від всїх і всего. Вони опікували ся кождим відділом. Все мало бути під їх безпосередною опікою. Нїчо для них не було за мале і нїчо за велике; падане воробців і рух планет — були однаково доглядані сими промисловими і старанними богами. Зі своїх небесних престолів вони часто сходили на землю, щоби давати чоловікови пораду. Говорять про одного бога, що зійшов на землю серед громів і блискавиць сказати людям, щоби вони не варили малих кізлят в молоцї їхнїх материй. Декотрі опускали свої блискучі склепіня, щоби сказати жінкам, що вони повинні, або не повинні родити дїтий, або як вичищувати внутренности птиць.

Наколи люди занедбали почитувати одного з тих богів, або перестали кормити і одягати його попів (що було одно і те саме), то він звичайно сходив до них з пошестями і з голодом. Часом він позволяв другому народови підбити їх у неволю — продати їхнї жінки і дїти; але найбільше він мстив ся в сей спосіб, що мордував їхнїх первородних дїтий. Попи все сповняли свої обовязки під тим зглядом не лише проповідуючи сї скандалї, але доказуючи навіть, що се припало народови в карі за те, що нарід недостаточно почитував своїх богів.

Сї боги ріжнились між собою так, як ріжнили ся самі народи. Найбільші і найсильнїйші народи мали наймогучійших богів, підчас коли слабші народи мусїли вдоволяти ся самими найнизшими відпадками небес. Кождий з тих богів обіцював своїм рабам вічне щастє, і обіцював строго карати тих, хто або не вірив в його істнованє, або підозрівав, що десь другий бог був сильнїйший від него; а заперечуванє істнованя богів було і є злочином над злочинами. Сплями свої руки людською кровю; знищ обмовою добру славу невинного; задуши усміхнене дитя на колїнах його матери; обмани, знищ і покинь гарну дївчину яка любила тебе і вірила тобі, — то твоя справа не є ще безнадїйна. За кожде з поодинока і за все повисше разом можуть тобі простити. З усїх повисших злочинів може увільнити тебе збанкротований суд назначений євангелиєм; але спробуй заперечити істнованє сих божественних духів, сих богів, як лагідна і добра твар милосердя відразу покриєть ся вічною ненавистю. Золоті ворота небес замкнуть ся перед тобою, і ти, зі звуком нескінченого проклятя в своїх ухах, з пятном неслави на твоїм чолї починаєш свою безконечну мандрівку по понурім днї пекла — безконечний волоцюга, вічний відпа-

док — безсмертний засудженець.

Один з сих богів, котрий домагаєть ся нашої любови і нашого почитаня, і котрий є почитуваний, як що безсердечні церемонії можуть бути дійсним почитуванєм, — дав своїм ви браним людям слідуючі воєнні права до наслідуваня: "Єсли приходиш до міста, щоб воювати із ним, то проголоси йому мир. А єсли місто згодить ся на твій мир, і відчинить тобі свої ворота, то весь народ в тім місті стає тобі підданим, і має служити тобі. Але єсли місто не прийме твойого мира і виповість тобі війну, тоді ти облягай його. І коли бог, твій пан, віддасть місто в твої руки, тоді ти маєш змести все його мужеське населенє вістрєм твойого меча. А жінки і діти і худобу, і все, що буде в місті ти маєш взяти для себе, і користуватись набутком твойого ворога, який бог віддав тобі. Так повинен ти робити з усіми містами далекими від тебе, які не є містами сего народу".

Чи можливо є чоловікови представити собі щось підлійшого? Чи можна вірити, що такі поученя міг дати хто инший як нескінчений ворог? Зауважте, що армія, яка дістала сї інструкції, була армією напасною. Мир мав бути предложений на услівях, що піддаючий ся народ мав стати рабом напасника; але нако-

либ хтонебудь посмів боронити свій дім, або посмів боротись за любов своєї жінки і дитини, — тоді меч не смів щадити нікого, — навіть маленького немічного дитяти.

А нам кажуть почитати такого бога; кажуть нам падати на коліна і говорити, що він є добрий, милосердний, справедливий, що він є — любов. Нам кажуть приглушити всї шляхотні почутя нашої душі, ногами потоптати всї благі ласкавости нашого серця. Але, коли ми не хочемо піддатись, коли не хочемо стати брехунами, — тоді нас визивають, і ненавидять нас не лише тут, але сей самий бог грозить нам, що буде мучити нас в вічнім вогни тоді, коли смерть позволить йому вціпити його пазурі в нашу голу, безпомічну душу. Але помимо ненависти людий, помимо грозьби бога, — ми будемо їх учити, а його будемо опрокидувати і визивати.

Книга, яку називають біблїєю, є переповнена так само страшними, несправедливими і жорстокими уступами. Сю книжку маєть ся читати по школах, щоби зробити наших дїтий люблячими, ласкавими і шляхотними! Се є книга, яку наша Конституція признає як жерело власти і справедливости.

Дивно, що церква нікого не переслїдувала

єще за віруванє, що бог є злим, тоді, коли сотні міліонів були знищені за те, що думали, що він є добрий. Правовірна церква ніколи не простить тому, що сказав: "бог є любов". За найсправедливійшу і найвірнійшу релїґію уважано завсїгди те, що всї мущини, женщини і діти заслугують на вічне проклятє. Завсїгди уважано за єресь вислів, що "бог вкінци спасе всїх".

Нам кажуть усправедливити сї страшні уступи, сї підлі закони воєн, тому, що біблїя є словом божим. Фактично, ніколи не було і ніколи не може бути арґументу, яким можна би доказати натхненє якої небудь книжки. В відсутности позитивного доказу, анальоґії і досвіду, арґумент є прямо неможливий, і навіть при найлучшім не може бути нічим більше, як лише безпотрібною порожною аґітацією. В хвилї, коли ми признаємо, що ся або та книжка є за свята, щоби сумніватись, або бодай роздумувати над нею, ми стаємо умовими рабами. Булоб крайно дурним припускати, що бог зсилав би свої завіщаня розумним єствам і в той самий час назвав би злочином, який мав би бути караний вічним вогнем за те, що ті єства ужилиб свойого розуму, щоби зрозуміти його завіщанє. Єсли ми маємо право уживати на-

шого розуму, ми також зовсім певно маємо право поступати після него, і ніякий бог не може мати права карати нас за такий поступок.

Поучуванє про те, що будуче щастє залежить від віри, є очайдушне. Се підлість над підлостями. Думка про те, що віра в бога має бути надгороджена вічним благословенєм, підчас коли полягане на розумі, на досліді і досвіді заслугує лише нескінчені кари і болї, — є за смішна, аби її відкинути і може бути заступлена лише тою нещасною мішаниною хорого невіжества, яким є "віра". Чи думаючий чоловік може вірити в те, що кров усмирить бога? А помимо того вся наша система релїґії опираєть ся на сїм віруваню. Жиди усмиряли бога кровю звірят, а після християнського віруваня кров Ісуса змякшила трохи серце бога, і уможливила спасенє декількох щасливців. Тяжко поняти, як може людський розум дати приступ таким страшним думкам, або як може чоловік зі здоровим розумом читати біблїю і в той самий час вірити в доґму натхненя.

Чи біблїя є правдива чи фалшива, не робить ріжниці в порівнаню з умовою свободою людської раси.

Спасенє через рабство є безвартісним. Спасенє від рабства є неоцінимим.

Так довго, як чоловік вірить в правдивість біблії, та книга є паном його думки. Цивілізація нашої доби не є дитиною віри, але зневіри, — є вислїдом вільної думки.

Після моєї думки, щоби переконати всяку думаючу людину про те, що біблія є просто і чисто людського винаходу — варварського винаходу — вистарчить її тільки прочитати. Читай її як читаєш всяку иншу книжку; думай про ню так, як думаєш про всяку иншу; викинь з свого серця молоха страху; зсунь з престола твойого мозку скорчену постать забобону — і тодї читай святу біблїю, а пречудно переконаєш ся, що смішно й подумати, щоби єство нескінченої мудрости, доброти і чистоти, могло бути автором такого невіжества і такої жорстокости.

Наші предки мали не лише фабрики своїх богів, але вони витворювали також і чортів. Сими чортами були звичайно видїдичені і упавші боги. Декотрі з них провадили невдачні бунти; других зловлено, як сидїли на легенькій хмарі і обіймали жінку бога богів. Ті чорти звичайно симпатизували з чоловіком. На їхню користь говорить один чудовий факт: майже в усїх теольоґіях, митольоґіях і релїґіях чорти є представлені далеко більше людяними

і ласкавими чим боги. Ніодин чорт не дав єще свойому ґенералови приказу убивати дітий і пороти тіла вагітних жінок. Сї варварства були завсїгди приказувані богами. Пошести і зарази були завсїгди насилані наймилосерднїйшими богами. Найстрашнїйший голод, підчас котрого умираюча дитина блїдими губами ссала висохлу грудь умершої матери, був насланий люблячими богами. Ніодного чорта не посуджувано єще о такі брутальности.

Один з сих богів, згідно з переданєм, затопив цїлий світ, з винятком вісьмох осіб. Старі і молоді, гарні і безпомічні були пожерті безмежними морськими филями. Ся найстрашнїйша траґедія, яку могла лише придумати уява невіжих попів, була дїлом не чорта, але так званого бога, якого люди в своїй несвідомости почитують до нинїшного дня. Що за пятно полишилоб таке дїло на характері чорта! Один з пророків такого одного бога, маючи в своїй неволи полоненого короля, порубав його на куски в присутности усього народу. Чи посуджено коли якого чорта о таке дикунство?

Про одного з тих богів говорять, що він видав відносно людського невільництва такий приказ: "Єсли ти купиш єврейського не-

вільника, то він має служити тобі шість літ, а на семім він має бути освободжений за ніщо. Єсли він прийшов самий, він повинен самий відійти; єсли він був би жонатий, то його жінка має відійти з ним. Єсли його пан надав йому жінку, і вона породила йому синів або доньок, то жінка і діти остають ся для пана, а невільник повинен відійти самий. А єсли невільник сказав би, що він любить свойого пана, що любить свою жінку і дітий і що не хоче відійти свобідно, тоді пан повинен привести його перед судіїв; він також має привести його до дверий, або до одвірка має проколоти його ухо шилом; і слуга повинен тоді служити свойому панови завсїгди".

Після повисшого, то чоловік діставав свою свободу на услівю, що він на все покине свою жінку і діти. Чи який небудь чорт примусив коли якого мужа і батька такою жорстокою і безсердечною пропозицією? Хто може почитувати такого бога? Хто може згинати свої коліна перед таким потвором? Хто може молити ся до такого ворога?

Всї сї боги грозили вічним мученєм душ своїх ворогів. Чи відгрожував ся коли в сей спосіб який небудь чорт? Найгірше, що закидуєть ся чортови, се те, що він зробив Йо-

вови і його родині, але і се було зроблено за спеціяльною згодою одного з сих богів на те, щоби порішити малу ріжницю думок їх ясних величеств що до характеру "мойого слуги Йова".

Перша згадка про чорта знаходить ся в чисто науковій книжці названій "Ґенезіс", і звучить вона так: "Змій був найбільше непослушний з усіх звірів, які пан бог сотворив, і він сказав до жінки, що бог сказав, що вона не сміє їсти овочів з дерев в раю? А жінка сказала змієви: ми можемо їсти овочі з дерев в раю; але про овоч з дерева, що стоїть по середині раю, бог сказав: ви не смієте його їсти, ані доторкати ся, бо помрете. І змій сказав жінці: ти напевно не вмреш. Бо бог знає, в той день коли ти зїси овоч з того дерева, твої очи отворять ся і ти будеш так як бог, розріжняти добро і зло. І коли жінка побачила, що овоч з того дерева був добрий до їди і гарний для ока, і що те дерево було пожаданим, щоби стати мудрою, вона зірвала овоч і зїла, і дала також свойому мужови, і він їв... І пан бог сказав: Дивись, чоловік став таким як один з нас, знає добро і сло; і тепер він єще готов простягнути свою руку, і їсти з дерева житя, і жити вічно. Тому пан бог нагнав чоловіка з раю

обробляти землю, з котрої він був взятий. Він прогнав його, а на воротах поставив херувима з огненим мечем, щоби той охороняв дерево житя".

Згідно з повисше наведеним, обіцянка чорта сповнила ся вповні. Адам і Ева не померли і стали немов богами, знаючи добро і зло.

Одначе повисше наведений переказ доказує, що боги бояли ся тоді науки і знаня так, як і тепер. Церква і до нині вірно стереже небезпечне дерево знаня, і у всі віки з найбільшим завзятєм старалась здержувати людство від їдженя овочів з того дерева. Попи ніколи не переставали повторяти старої брехні і старої погрози: "Не смій їсти з нього, ані доторкнутись його, бо помреш". З кождої проповідниці розносить ся той самий плач, зроджений з того самого страху: "Бо як вони з'їдять, то стануть як боги, знаючи добро і зло". Через се релїґія ненавидить науку, віра не терпить розуму, теольоґія є заприсяглим ворогом фільософії, а церква з огненим мечем і до нині стереже зненавиджене дерево, і як її мнимий основатель, проклинає як найнизше смілих мислителїв, що їдять і стають як боги.

Єсли переказ поданий в "Ґенезіс" був би в дійсности правдивим, то чи не повинні би ми

подякувати змієви? Він же був першим учителем, першим оборонцем науки і ворогом невіжества, першим що шепнув до людського уха святе слово "свобода", був сотворителем амбіції, автором смирности, сумніву, досліду, поступу і цивілїзації.

Радше дай менї бурю думок і акції чим мертвий супокій невіжества і віруваня! Викинь мене з раю, єсли хочеш, але перше позволь менї їсти овоч з дерева знаня!

Декотрі народи позичали собі богів; між сим числом, мусимо сказати, є і наш бог. Відколи Жиди перестали істнувати державою і не потребували вже більше бога, наші предки присвоїли його для себе і разом з ним присвоїли також чорта. Сей позичений бог є й до нинї предметом деякого подиву, а сей прибраний чорт також єще страшить наших людий. Люди думають, що чорт і нинї наставляє єще свої пастки і сїти, щоби ловити наші блудні душі, та що і нинї він з досить великим успіхом провадить стару борбу з нашим богом.

Для мене воно є зовсїм легко здати собі справу з сих ідей про богів і чортів. Вони є чисто природним витвором. Чоловік витворив їх усїх, і при подібних обставинах він ще раз витворив би їх. Чоловік не тільки, що ви-

творив всїх тих богів, але він й витворив їх з матеріялу, який окружав його. Звичайно він моделював їх після себе самого і дав їм руки, голови, ноги, уха, очи і орґани мови. Кождий нарід робив своїх богів і чортів так, що вони говорили його мовою, і крім того вложив в їх уста ті самі похибки в історії, ґеоґрафії, астрономії і у всїх предметах, в котрих люди помиляють ся. Ніодин бог не випереджував ніколи знанєм свого народа. Неґри представляли собі своїх богів з чорними шкірами і кучерявим волосом. Монґоли надали своїм богам жовту краску шкіри і темні вкісні очи. Жидам не вільно було малювати їх богів, а то булиб ми бачили Єгову з довгою бородою, з округлим лицемі і з орлиним носом. Зевс був чистим Греком, а Ювій виглядав немов який член римського сенату. Боги Єгипту мали лагідне лице і ласкавий погляд тих милих людий, що їх витворили. Боги північних країв представлялись тепло одїті в кожухи, а боги країв тропікальних були нагі. Богів Індії часто представляли сидячих на слонях; знова боги деяких мешканців островів були великими пливаками. Боги підбігунової полоси залюбки держались на плавцях кита. Майже усї народи різьбили або малювали образи своїх богів; низші

кляси людства звичайно уважали їх за дійсних богів і до сих ікон та ідолів вони молили ся і складали перед ними свої жертви.

"В деяких краях, навіть нині, єсли люди по довгих молитвах не дістають від богів чого бажали, вони викидають свої образи як безпомічні, або обкидують їх ударами і проклятями. "Як се воно так, ти собачий духу", кажуть вони, — "ми приміщуємо тебе в прегарній святини, обкладаємо тебе золотом, годуємо тебе найлучшою їдою, куримо перед тобою ладан, а ти після сеї всеї опіки є такий невдячний, що відмовляєш нам того, о що тебе просимо?!" Відтак люди стягають свого бога з вівтаря і волочать в поросї по вулиці. Єсли в міжчасї случить ся, що їх бажанє сповнить ся, тодї вони з найбільшою церемонією обмивають його, заносять назад до святинї і падають перед ним та просять прощеня за те, що учинили. "По правдї, — кажуть вони — ми були за скоро поспішились, а ти знов був за повільний в своїй ласцї. На що-ж ти стягнув на себе се побитє? Але що стало ся, те пропало. Не думаймо більше про се. Єсли ти забудеш минуле, ми тебе увінчаємо ще яскравійше, чим попередно".....

Чоловікови нїколи не збувало на богах.

Він почитував майже все, включаючи найгірші і найобридливійші звірі. Він почитував огонь, землю, сонце, повітре, воду, світло, звізди, і сотками років простягав ся перед величезними вужами. Дикі племена часто витворюють своїх богів з предметів, які дістають від цивілїзованих людий. Племя Тоди почитує малий дзвінок. Племя Котас почитує дві срібні миски, котрі воно уважає як мужа і жінку, а инше племя витворило собі бога з червоного короля карт.

Тому, що мущина завсїгди був фізично сильнїйший від женщини, більшість великих богів були мужеського рода. Єслиб женщини були висшими фізично, то сили, які нїби малиб управляти природою, булиб женського рода і замість бути представлюваними в мужеських строях, вони величалиб ся своїми рисами, уборами, обкроєними шиями, плечами і грудьми, шнурівками і принадно уложеними косами.

Нїчого не може бути простїйшого як те, що кождий нарід надає свойому богови свої особливші прикмети, і що кожда особа з окрема надає її богови свої особисті примхи та характер.

Чоловік не має думок і не може їх мати, з винятком тих, які піддає йому його окружене.

Він не може представити собі нічого иншого крім того, що він сам бачив або відчував. Він може переціни́ти, зменшити, скомбінувати, відлучити, опоганити, украсити, поліпшити, помножити і порівнати думкою все, що він бачить, що відчуває, про що чує, і все що він може обняти за посередництвом своїх змислів; але чоловік не може сотворювати. Бачучи докази сили, чоловік може сказати: всемогучість. Будучи живим, він може сказати: безсмертність. Знаючи дещо про час, він може сказати: вічність. Бачучи щось високо обдуманого, він скаже: бог. Бачучи докази злоби він може сказати: зло-чорт. Кілька хвилин щастя, які припалиб в його житю, він може назвати небом. Перенести біль, в його несчислимих проявах, він може сказати: пекло. Однак всї сї думки мають свої підстави і лише підстави. Сама будова буває здвигнена при помочи переціненя, поменшеня, комбінації, відділеня, опоганеня, украшеня, поліпшеня або помноженя дійсности так, що представляє собою збірку всего, що чоловік обняв своїми змислами. Се так, якби ми дали львови крила орла, ратиці буйвола, хвіст коня, мішок канґуара і кадовб слоня. Ми в уяві створили би неможливого потвора. А все таки поодинокі части того потво-

ра істнують. Таке саме є з усіми богами, яких витворив собі чоловік.

Поза природу чоловік не може піти навіть думкою — понад природу він не може піднести ся — як і не може упасти низше від природи.

Чоловік в своїм невіжестві думав, що всї непонятні для него річи були сотворені якоюсь розумною силою і все воно було зроблено в виключнім відношеню до него. Предметом усїх релїґій було і є зберіганє приятельських відносин між сими силами. Чоловік приклякав з причини страху, з просьбою о поміч, або з вдячности за ласку, яку він нїби отримував. Він старав ся просьбою усмирити когось, хто після його віреня, через якісь причини розгнївав ся. Його лякали громи і блискавиці. На вид вулькану він упадав на колїна. Величезні дебри заповнені дикими і кровожадними звірами, потворні гади, повзаючі по ярах, безкрає море, палаючі комети, понурі затьміня, непонятний супокій звізд, і понад все відвічна присутність смерти, — все се переконувало його, що він був предметом і жертвою якоїсь невидимої і злобної сили. Дивні і страшні хороби, яким він підлягав, морозячі напади фебри, корчі, падач-

ки, наглі параліжі, темнота ночи і дикі, страшні, фантастичні сни, які наповняли його мізок, доказували йому, що його переслідувало незлічиме число злих духів. Чомусь то йому здавалось, що всї ті духи ріжнились від себе силою — що не всї вони були однаково злобні, що висший опановував низшого, що його істнованє залежало від здобутя помочі в найсильнїйшого. Для сего чоловік послугував ся моленєм, підхлїбством, почитуванєм і жертвованєм. Оказуєть ся, що сї думки були майже у всїх диких людий.

Цїлими віками народи думали, що хорі і божевільні були опановані злими духами. Через тисячі лїт спосіб лїченя заключав ся в відстрашуваню від хорого тих духів. Звичайно попи виконували найголоснїйші і найбільше переразливі крики. Вони трубіли в рот, били в бубни та в цимбали і в той самий час видавали надлюдські реви. Наколи се лїкарство не помагало, то вони благали помочи у духів сильнїйших.

Усмирюваню сих духів приписувано велику вагу. Бідний дикун, знаючи, що людий можна підкупити подарунками, давав тим духам все, що уважав за найцїннїйше. З палаючим серцем він жертвував навіть кров своєї найдо-

розшої дитини. Він не міг собі представити бога инакшого від себе самого і він думав, що ті небесні сили зворушать ся на вид такого великого жалю. У дикунів було те саме, що у теперішних цивілїзованих людий — одна кляса жила і торгувала боязнею другої кляси. Певні особи займались виключно усмирюванєм богів і поучуванєм людий в їхнїх обовязках зглядом сих невидимих сил. Се і був початок попівства. Піп удавав, що він стоїть межи гнївом богів і безпомічністю чоловіка. Він був адвокатом чоловіка перед небесним судом. Він носив в невидимий світ прапор перемиря, протест і просьбу. Він повертав назад з розказом, з властию і з силою. Чоловік упадав на колїна перед своїм власним слугою, а піп, користуючись туманом, навіяним його майбутнїм впливом на богів, робив з того чоловіка низького лицеміра і раба. Навіть Христос, той майбутнїй син божий, учив, що люди були опановувані злими духами, і дуже часто, як пишуть переданя, давав докази свойого божеського походженя і післанництва при помочи вигонюваня черед чортів зі своїх нещасливих земляків. Вигонюванє чортів було його головним занятєм. Релїґійні люди завсїгди уважали докази про сих чортів впов-

ні правдивим, а писателї Нового Завіту цитують слова сих темних простаків з найбільшим вдоволенєм.

Той факт, що Христос видержав покусу чорта уважано як незбитий доказ, що йому помагав якийсь бог, або бодай якесь єство висше від чоловіка. Св. Матей оповідає про одну спробу чорта спокусити майбутнього божого сина; а християн завсїгди дивувало те, що ся спокуса була так по геройськи і з такою гідністю видержана. Той переказ св. Матея, про який я згадую, звучить так:

"Тодї Ісус був випроваджений з святинї в пущу, де чорт мав його спокусити. І коли чорт прийшов до него, сказав: "Єсли ти є син божий, то прикажи щоби се камінє заміниось в хлїб". Але він відповів ось що: "Є написано: чоловік не повинен жити самим хлїбом, але кождим словом походячим з уст бога". Тодї чорт привів його до святого міста і посадив його на вершку святинї, і сказав до него: "Єсли ти є син божий, кинь ся в долину, бо-ж стоїть написано, що він віддасть тебе під опіку своїх ангелів, єслиб ти колинебудь спіткнув ся на камени". Ісус сказав до него: "Є написано, кажу тобі, що ти не смієш спокушувати пана твойого і бога". І знов чорт взяв

його на дуже високу гору і показав йому всї царства світа і їх славу, і сказав до него: "Все се я віддам тобі як упадеш перед мною і будеш почитувати мене".

Тепер християни кажуть, що Ісус був богом. Єсли він був богом, то зовсїм певно чорт про се знав, а всетаки, після висше наведеного, він взяв всемогучого бога і посадив його на вершку святинї і старав ся намовити його, щоби він кинув ся до землї. Коли се йому не вдало ся, він взяв творця, пана і управителя всесвіту на височезну гору і там обіцяв йому дати цїлий сей світ — се зернятко піску — лише за те, щоби він, бог усїх світів упав перед ним і почитував його, бідного чорта, не посїдаючого навіть права власности на стопу глини! Чи є можливо, щоби чорт був таким дурнем? Чи можна приписати якунебудь вартість тому богови за те, що не дав зловити ся на так масну обіцянку? Лише подумайте! Чорт — князь шахраїв, король хитрунів і майстер від прилести, пробував підкупити бога зернятком піску, що належало до того-ж таки бога!!

Чи є у всїй світовій релїґійній лїтературі щонебудь більше простацького від сего?

Сї чорти, як каже біблїя, дїлили ся на ріжні роди, — одні могли говорити і чути, другі

були глухі і німі. Не всїх однаково легко було проганяти з людий. Головно трудно було прогнати глухих і німих духів. Св. Марко пише про одного чоловіка, що привів до Христа свойого сина. Хлопець, як здавало ся, був опанований глухо-німим духом, з котрим Христові ученики не могли дати собі ради. "Христос приказав духови: "Ти німий і глухий духу, я приказую тобі вийти з него і більше не входити". Опісля глухий дух (почувши, що йому приказано) крикнув (будучи німим) і сейчас-же забрав ся. Той легкий спосіб, в який Христос прогнав сего глухо-німого духа, викликав здивованє між його учениками, і вони приватно спитали його, чому то вони не могли прогнати того духа. До них він сказав: "Таке можна зробити лише і лише через молитву і піст". Чи є де на світї християнин, що повірив би в сю байку, єсли би вона була написана в якій иншій книжцї? Біда лише в тім, що сї пожалуваня гідні люди замикають свій розум, а відтак отвирають біблїю.

В старих часах признавано загально істнованє чортів. Люди в се не сумнївались і з такого віруваня зовсїм природно виходило те, що чоловік, щоби позбути ся тих чортів мусїв бути або богом, або бодай мати бога собі до

помочі. Всї основателї релїґій покликували ся на своє божеське походженє контролюючи злих духів і здержуючи права природи. Вигонюванє духів було свідоцтвом божества. Пророк, котрий не потрафив дати собі ради з темними силами, був підозрілий. Висловлюванє найвисшого і найшляхотнїйшого почутя, безсказне і святе житє мали для себе зовсїм мало пошани, хіба що супроводжались силою творити чуда і приказувати духам.

Се віруванє в добрі і злі сили мало свій початок в тім, чим чоловік був окружений і що він сам назвав добрим і злим. Прояви, що відносили ся до чоловіка прихильно, були приписувані добрим духам, підчас коли прояви відносячі ся до чоловіка неприхильно або й шкідливо, були приписувані злим духам. Тому, що прояви були приписувані духам, духи були роздїлені відповідно до проявів, а самі прояви були добрі або злі відповідно до того, яке було хї відношенє до чоловіка. Добрі духи були авторами добрих проявів, а злі злих — так, що ідея про чорта була так загальною як ідея про бога.

Немудра гадка про те, що всякі прояви можна приписати лише вмішуваню ся добрих і злих духів була і є ще до нинї майже загаль-

ною. Що богато людий і нині вірить ще в те, немов дух може змінити природний хід випадків, доказує факт, що майже всї віддають ся молитві. Всї святі книги є заповнені оповіданями про вмішуванє ся духів в хід річий в природї, і навіть наша біблїя не є тут виключена.

Нам кажуть, що всесвіт був уплянований і сотворений, та що є смішним припускати немов би материя істнувала відвічно, але, — кажуть нам, — є дуже певним, що бог істнував.

Єсли бог сотворив всесвіт, то-ж мусїв бути той час, коли він почав його творити. Позатим часом мусїла бути якась вічність, підчас котрої нічого не істнувало—зовсїм нічого—з винятком отсего майбутнього бога. Згідно з сею теорією, то бог провів, так сказатиб цїлу вічність, в безконечній пустотї, в повній безчинности.

Признаючи навіть, що бог сотворив всесвіт, виринає питанє, — з чого-ж він його сотворив? Він-же зовсїм певно не був зроблений з нічого. Нічого, хотячи представити собою сирий матеріял, є лише нічим. Виходить отже, що бог сотворив всесвіт з себе самого, бо-ж він лише одинокий істнував. Всесвіт є матеріяльним, і єсли він був зроблений з бога,

то й бог мусїв бути матеріяльним. З сею самою думкою в своїм умі Анаксимандр з Мілєту сказав так: "Творенє є розстроєнєм безконечности".

Доказано вже, що земля упала би до сонця, як би не той факт, що її придержують другі світи, а ті світи є придержувані ще иншими світами, находячими ся поза ними, і так без кінця. Се доказує, що матеріяльний всесвіт є безконечний. Єсли-ж безконечний світ зістав сотворений з безконечного бога, то скільки того бога єще остало ся?

Думка про творчого бога вже постепенно загибає і майже всї чисто наукові уми признають, що матерія мусїла істнувати відвічно. Вона є незнищима, а незнищимого не можна творити. Великою заслугою нашого столїтя є те, що доказано незнищимість і вічну упертість сили. Анї матерія анї сила не можуть бути побільшені, нї поменшені. Сила не може істнувати відокремлено від матерії. Матерія істнує лише в злуцї з силою, і тому є доказаною неможливістю, щоби істнувала сила відокремлена від матерії і висша від природи.

Отже сила мусїла також істнувати відвічно і не могла бути сотворена. Матерія, в своїх несчислених видах, почавши від мертвої землї,

а скінчивши на очах тих осіб, котрих ми любимо, — і сила у всїх своїх проявах, від незамітного руху аж до найвисшої думки, — заперечують сотвореню і не піддають ся контролї.

Думка є проявом сили. Ми ходимо о тій самій силї, про яку й думаємо. Чоловік є тим орґанїзмом, котрий заміняє кілька проявів сили в силу думки. Чоловік є тою машиною, в котру ми вкладаємо т. зв. їду і витворюємо т. зв. думку. Лише подумайте про ту чудову хемію, після котрої хлїб перемінив ся в божеську траґедію Гамлєта!

Бог мусить бути не лише матеріяльним, але він мусить бути орґанїзмом здібним замінювати инші прояви сили в силу думки. Се те, що ми називаємо їдою. Тому, єсли бог думає, він мусить їсти; се значить, що він конечно мусить мати якийсь спосіб достарчуваня сили потрібної до думаня. Не можливо є представити собі єство, яке моглоб вічно виділювати силу для матерії, і в той самий час не мати способу достарчуваня тої віддїленої сили.

Єсли-ж анї матерія анї сила не були сотворені, то які маємо докази на істнованє сили висшої від природи?

Кожда релїґія має за свою підставу чудо —

себто ускорблене природи — що значить — брехня.

В цілій світовій історії ніхто не пробував єще піддержувати правду чудом. Правда ненавидить помочі чуда. Під чудами і знаками криє ся лише брехня. Ніодного чуда не зроблено ще, і ніодин здороводумаючий чоловік не думав, що він зробив чудо; і так довго, доки не зробить ся чуда, не може бути доказу на істноване якоїнебудь сили висшої і незалежної від природи.

Церква хоче щоби ми вірили. Нехай отже, церква, або котрий небудь з її святих зроблять чудо, то ми повіримо. Нам кажуть, що природа має висшого від себе. Нехай-же той "висший" хоч на одну хвилю сконтролює природу, то ми признаємо правду вашим запевненям.

Ми чули вже досить говореня. Ми прислухувались усім оспалим, безідейним і вивітрілим богослуженям, до схочу. Ми читали вашу біблію і твори ваших найлучших умів. Ми чули ваші молитви, ваші побожні зітханя і ваші покірні аміні. Все се зводить ся до менше, чим нічо. Ми хочемо факту. На дверах ваших церков ми благаємо о один лише маленький факт. Ми скидаємо наші капелюхи

перед вашими божницями і кланяємо ся перед вашими вівтарами і просимо вас о один лише факт. Ми знаємо все про ваші бувалі чуда. Ми хочемо сегорішнього факту. Ми хочемо лише одного. Дайте нам той факт. Ваші чуда є за старинні. Їхні свідки лежать померші вже майже дві тисячі літ. Їхня слава про "правдомовність і справедливість" є нам зовсім не відома. Дайте нам нове чудо і піддержіть його свідками, що єще жиють на сім світї.

В старих часах церква, опрокинувши право природи, доказала істнованє бога. В тих часах чуда робились на причуд легко. Вони вже стали були так звичайними, що церква наказала попам заперестати. А тепер, коли люди роздобули вже трохи сенсу, — та сама церква каже, що вона не лише, що не може сотворити чуда, але ще й опираєть ся на тім, що відсутність чудес — постоянний, незломний хід причин і наслїдків доказують про істнованє сили висшої від природи. Фактом одначе є, що неперервний ланцюх причин і наслїдків доказує власне зовсім противно.

Наколи ми залишимо поученє про те, що якесь безконечне єство сотворило матерію і силу і уложило збірку законів на управлюванє ними, то думка про вмішанє ся пропаде. Дій-

сний піп буде тоді не речником якогось майбутнього бога, але переказчиком природи. З тої хвилї перестане істнувати і церква. На припорошених вівтарах погаснуть свічки і заплакані лямпки, а міль поїсть зівяні кармазини проповідниць і крилосів; біблїя знайде своє місце між всїлякими Шастрами, Пуронами, Ведами, Едами, Саґами і Коранами, а пута понижуючої віри спадуть з умів людства.

"Але-ж", — скаже якась побожна душа, — "ви не можете пояснити всего; ви не можете поняти всего; і се власне, що ви не можете пояснити і чого ви не можете поняти — є моїм богом".

Ми з кождим днем пояснюємо щораз більше. Ми з кождим днем більше розуміємо; і тому ваш бог з кождим днем зменшуєть ся.

Наколи се не повело ся, тоді та релїґійна душа опирає ся на тім, що нїчого не може істнувати без причини, з виїмком самої причини, і що сею власне неспричиненою причиною є бог.

На се ми знова відповідаємо: Всяка причина мусить принести наслїдок, бо так довго, доки вона не приносить наслїдку, вона не є причиною. Всякий наслїдок, знова, мусить статись причиною. Тому в природї річий не

може бути послідної причини, лише через те, що ся, так звана послідна причина мусілаб конечно принести наслідок, і той наслідок мусів би конечно стати причиною. Розумінє сих питань мусить бути правдиве і ясне. Кождий наслідок мусить мати свою причину, а кожда причина мусіла бути наслідком. Длятого не могло бути першої причини. Перша причина є так неможлива, як послідний наслідок.

Поза всесвітом нема нічого, а в нутрі всесвіту не істнує і не може істнувати нічо надприродне.

Єсли ми навіть признали би, що якесь безконечне єство контролювало долю осіб і народів, то історія стала би найбільше жорстоким і кровавим жартом.

У всїх часах, сильнїйші надуживали слабших; могучі і безсердечні покорювали і поневолювали простих і невинних. Ніколи, в цілім житю людства, ніякий бог не приходив з помічю поневоленим.

Чоловік мусить перестати надіятись помочі з "гори". Дотепер він повинен вже знати, що небо не має ух, щоби чути і не має руки, щоби нею помочи. Теперішність є конечною дитиною всеї минувшини. Не було ніякої особливої долї і не може бути вмішуваня ся в сю справу.

Як що надужитя мають бути знищені, то знищити їх мусить чоловік. Єсли невільники мають бути освободжені, то освободити їх мусить чоловік. Єсли мають відкрити ся нові правди, то мусить відкрити їх чоловік. Єсли нагих має ся з'одягнути; єсли голодних має ся накормити; єсли має запанувати справедливість; єсли робітники мають бути нагороджені; єсли забобон має бути прогнаний з людського ума; єсли безборонні мають бути охоронені і єсли правда вкінци має побідити, то все воно має бути ділом чоловіка. Великі побіди будучности мають бути здобуті чоловіком і лише самим чоловіком.

Природа, так далеко як ми се можемо розізнати без пориву і без наміру, творить, відтворює і перетворює безконечно. Вона не плаче анї не радіє. Вона творить людину без цїли і нищить її без жалю. Вона не знає ріжниці межи добром і лихом. Трутина і пожива, біль і радість, житє і смерть, сміх і слези — все для неї однакове. Вона не є милосердною анї жорстокою. Їй не можна підхлїбитись поклонами анї скрушити її слезами. Вона навіть не знає що то є молитва. Вона не узнає ріжниці межи трутиною в зубах змії а добротою в серци чоловіка. Лише за песередниц-

твом чоловіка природа довідуєть ся про добро, правду і красу; і так далеко як нам відомо, чоловік є найвисшою мудрістю.

Чоловік мусить навчитись опиратись на себе самого. Читанє біблії не охоронить його перед зимовою бурею, а охоронить його дім, огонь і одінє. Щоби не було голоду, то один плуг вартує більше, чим мілїон богослужень, а навіть патентовані медицини вилїчать більше слабостий, ніж всї молитви виголошені ще від початку світа.

Хотяй много визначних людий старали ся згармонїзувати конечність і свобідну волю, істнованє зла і безконечну силу та доброту бога, — їм однак се вповнї не вдало ся. Роблено величезні змаганя, щоби обєднати ідею цїлковито не згоджуючу ся з окружаючими нас фактами, і всї ті особи, котрим се обєднанє не вдало ся, були узнані невірними, атеїстами і шуткарями. Вся сила церкви двигнулась напроти фільософів і мужів науки, щоби змусити їх до запереченя доказів, та щоби намовити якого Юду, щоби він зрадив розсудок, дійсного спасителя людства.

Підчас страшного періоду, знаного під назвою "Темних Віків" панувала віра, майже без жадного супротиву. Її святинї були "застелені

колїнами", а богацтва народів украшали її несчислимі відтїнки. Славні малярі віддавали свої ґенії на те, щоби убезсмертнити пустоту віри, а поети величали її в піснях. На її приказ чоловік покривав землю кровю. Вага справедливости перетягалась її золотом, а для її ужитку винайдено усї страшні знаряди мук. Віра будувала катедри для бога, а тюрми для людий. Вона заселила небо ангелами, а землю рабами. Через цїлі сотнї лїт світ повертав свої стопи назад, вертаючи стало до варварської ночи! Декілька невірних, декілька єретиків закричали "Стій"! І вони уможливили те, що ґенїй девятнайцятого столїтя зреволюціонїзував жорстоке виховане і забобон людства.

Думки чоловіка, щоби мати дїйсну вартість, мусять бути вільні. Під впливом страху мізок паралїжує ся і замість сміло розвязувати питаня сам про себе, він дрожачи приймає розвязки иншого. Так довго, як більшість людий падають до землї перед лицем якогось князя чи короля, як нескінчено мізерними мають ся чути їхнї невеличкі душі в присутности майбутнього їхнього творця і бога? В виду таких обставин, що можуть вартувати їхнї думки?

Одиноке, чого ми маємо право надїяти ся

від християнського світа, се ориґінальність повторюваня і упертість стояня при своїм. Так довго, як довго на всяке питанє відповідають словом "бог", науковий дослід є просто неможливий. Але так скоро, як лише можна вдоволяючо обяснити прояви, пановане сили, яка ніби є висшою від природи, мусить змешуватись, підчас коли світогляд знаня мусить також постійно побільшуватись.

На упадок або піднесенє ся народів не можна вже більше вдоволяючо відповідати виразом: "се божа воля". Таке поясненє ставить невіжество і образованє на однім уровени, і відкидає думку про дійсну відповідь на щонебудь.

Чи скаже релїґійний чоловік, що дійсною цїлию науки є переконати ся як і чому бог дїлає? Наука, з такої точки погляду, занимала би ся досліджуванєм права про примириму акцію, та старала би ся переконати ся про закони, яким природно підлягає безконечна забаганка.

З фільософічної точки погляду наука є знанєм прав житя; знанєм условин щастя; знанєм фактів, якими ми є окружені і знанєм нашого відношеня до людий і предметів — за посередництвом котрого чоловік, так сказати, по-

корює природу і поконує елементарні сили під свою волю, роблячи з сліпої сили слугу свойого мізку.

Віруванє в спеціяльне провидінє відкидає духа досліду і не годить ся з особистими змаганями людини. Чому сміє чоловік старати ся зіпсувати пляни бога? Котрий з вас, роздумуючи, може додати ще одну мірку до його величі? Під впливом сего віруваня чоловік, розпливаючись в сяєві обману, бачить лише лілії, але не хоче думати нічого про завтра. Чоловік, вірячи в те, що він находить ся під властию якогось безконечного єства, котре може в кождій хвилї кинути його в найнизше пекло, або піднести його до найвисшого неба, — він зовсім природно покидає всяку думку про здобутє чого небудь власними зусилями. І так довго, як се віруванє було загальне, світ був переповнений невіжеством, забобоном і нуждою. Енерґія чоловіка дармо витрачувалась на те, щоби приєднати собі поміч сеї сили, яка мала бути висшою від природи. Через цілі віки жертвовано навіть людий на вівтарях сего неможливого бога. Щоби йому угодити, матері проливали кров своїх власних дітий; мученики співали побідоносні пісні посеред полуміни; попи сполокували ся кровю; монахи-

ні заприсягались від захвитів любови; старі люди дрожачи молились; жінки плакали і благали; зношено кождий біль і доконувано всяких страхіть.

Серед сумерку довгих минулих років людство терпіло більше, чим можна поняти. Найбільшу нужду переносили слабі, любячі і невинні. Жінок трактовано, як трійливих гадюк, а діти були топтані немов хробачки. Незлічиме число вівтарів червоніли від діточої крови; гарних дівчат давано повзучим вужам; цілі раси людий бували засуджувані на довгі віки неволї і всюди були жорстокости не до описаня. Через всї ті роки, ті, котрі терпіли, просились; блїді з голоду губи шептали молитви; залякані жертви благали, але небо було глухе і слїпе.

Яку-ж користь приносили боги чоловікови?

Не можна уважати за відповідь, єсли хто скаже, що якийсь бог сотворив світ, дав певні закони і потім відвернув свою увагу на инші справи, полишаючи своїх дїтий слабими, невіжими і безпомічними, щоби вони боролись за своє істнованє самі про себе. Також не буде жадною розвязкою єсли хто скаже, що на якімсь там другім світї бог ущасливить деяких,

а може і всїх. Яке право маємо ми надїятись, що се дуже мудре, добре і могуче єство колинебудь зробить щось лучшого від того, що зробило і що тепер робить? Світ є переповнений невдачами. Єсли-ж він був сотворений безконечним єством, що за розсудок був би говорити, що воно удосконалить сей світ? Єсли безконечний "батько" дозволяє більшости своїх дїтий жити тепер в невіжестві і нуждї, то який доказ є на те, що він бодай колись поліпшить їх положенє? Чи бог буде мати більше власти? Чи може стане милосерднїйшим? Чи може збільшить ся його любов до своїх бідних сотворінь? Чи може змінитись колинебудь поступованє безконечної і непомильної мудрости, сили і любови? Чи нарештї сей безконечний бог є в силї поліпшити самий себе?

Нам кажуть попи, що сей світ є свого рода школою; що зло, яке нас окружає істнує длятого, щоби розвинути наші душі, та що лише через терпінє чоловік може стати чистим, сильним, чесним і благородним.

Припустїм, що се було би правдою; що тодї має стати ся з тими, котрі помирають в дитиньстві? Після сеї фільософії малі дїти нїколи не можуть бути розвинені духово. Во-

ни були на стільки нещасливими, що не підпали сим ушляхотнюючим впливам болю і нужди, і в наслїдок того, вони є засуджені на вічну умову низшість. Єсли попи мають рацію в сїм питаню, то після них, нїхто не є більше нещасливим як ті, що живуть щасливо і безжурно в роскошах сего світа, і ми повинні лише завидувати страдаючим і пригнобленим. Єсли зло є потрібне для розвою чоловіка в сїм житю, то як можливим є для душі поправити ся в однім нескінченім щастю, яке жде її в раю?

Церква учить, що сей світ і все що на нему є, зістали в дїйсности сотворені так, як ми їх тепер бачимо; що трава, цвіти, дерева і всї звірята, включно з чоловіком були сотворені окремо і що вони не мають нїякого конечного спорідненя межи собою. Найбільше правовірний чоловік признає, що деяку часть землї залило море; що море в деяких місцях уступило з землї, та що декотрі гори є тепер трохи низші як тодї, коли зістали сотворені. Теорія про постепенний розвиток не була знана нашим батькам. Наші батьки дивились на тодїшне уложенє річий як на таке, яке було уложене при своїм сотвореню. Їм здає ся, що земля щойно вийшла з рук божества. Вони не знали нїчого про повільний розвиток

і незлічимі роки, але думали, що всї роди ростин і звірят істнували так від самого початку.

Припустїм, що на якімсь острові ми знайдемо чоловіка мілїон лїт старого; припустїм, що він буде мати гарну повозку, зроблену після найновійшого моделю. Дальше припустїм, що він скаже нам, що се було наслїдком працї і думаня кількох соток тисячів лїт; що через 50.000 лїт він уживав найбільше плоского пня, який лише міг найти, заки йому упало на гадку, що розколюючи пень він міг дістати таку саму плоскість лише о половинї ваги; що йому забрало богато тисячів лїт заки він винайшов для свого пня колеса; що колеса зразу були масивні, та що пятьдесять тисяч лїт думаня привели його на гадку зробити колесо зі шпицями і обводом; що через многі столїтя він уживав лише пари колїс, бо не знав як злучити дві парі; що йому забрало других сто тисяч років, заки він навчив ся їздити на чотирох колесах; що цїлі віки він ходив за возом, коли зїздив з гори і придержував його, та що лише завдяки щасливому случаєви він винайшов дишель; чи могли би ми після того сказати, що той чоловік був від самого початку вправним і скінченим механїком? Припустїм також, що за-

стали би його живучого в гарній палаті і він сказа би нам, що він жив в тій палаті цілих пятьсот тисяч літ заки здогадав ся покласти на ню дах, і що лише недавно він винайшов вікна і двері; чи могли би ми сказати, що він від початку був добрим і виученим архітектом?

Чи поліпшенє сотворених річий не доказує нам про поліпшенє в самому творцеви?

Чи безмежно мудрий, добрий і могучий бог, хотячи сотворити чоловіка, починав би з самої найнизшої форми житя? Чи робив би він се з найпростійшого орґанізму, який можна лише придумати, і то через несчислимі протяги часу, поволи і майже незамітно уліпшував се все, аж доки чоловік не розвинув ся? Чи так мали би стратитись на марно несчислимі віки в витворюваню назадничих форм, які опісля поліпшили би ся? Чи може ум людський заглянути найменшу мудрість в заповненю сеї землї повзаючими страхітями, що живуть лише з аґонії і дорікань других? Чи можемо ми назвати будованє сеї землї властивим, де лише незначна часть її поверхнї є в станї видати розумну людину? Хто може оцінювати ласкаве сотворенє світа, на котрім одні звірята пожирають других? Де кождий рот

оказуєть ся різнею, а кождий жолудок гробом? Чи можна бачити безмежну мудрість і любов в загальнім всесвітнім і вічнім мясожирстві?

Що ми думали би про батька, котрий лишив би своїм дітям поле, але перед тим насадив на нім тисячі смертельних корчів і винограду; заселив би те поле дикими звірами і трійливими гадюками; в сусїдстві умістив би кілька мочарів і багнищ, щоби витворювали пошесть; що так устроїв би річи, що час від часу отвирала би ся земля і пожерала би декотрих з його дорогеньких дітий, і понад все, що в близькім сусїдстві наставив би кілька вульканів, котрі кождої хвилї могли би заляти його дітий огненою лявою? Припустїм, що той батько не сказав своїм дітям, котрі з ростин були смертельні; що гадюки були трійливі; що не згадав нїчого про землетрясенє, а про вулькани також замовчав; — чи ми назвали би того батька ангелом чи ворогом?

А однак се є точнїсінько те, що зробив правовірний бог.

Згідно з заявами теольоґів, бог приготовив сю земську кулю виключно на помешканє для своїх улюблених дітий, а всетаки він заповнив лїси кровожадними звірами; він на

кождім кроці напустив вужів; він устроїв землетрясеня, а поверхню землї покрив горіючими горами.

Поминувши се все, нам кажуть, що світ є досконалий; що він був сотворений досконалим єством і тому, з конечности він є досконалий. Через хвилю ті самі особи скажуть нам, що світ зістав проклятий; що зістав покритий бодаками і терниною, та що чоловік зістав засуджений на пошести і смерть лише тому, що наша бідна дорога мати з'їла яблоко супротивляючись приказам милосердного бога.

Один дуже побожний мій приятель, почувши що я сказав, шо світ не є досконалий, спитав мене, чи се в дійсности так є. Довідавшись, що дійсно так воно є, він дуже здивував ся, що хтонебудь міг прийти до такого заключеня. Він сказав, що після його осуду, не можна доказати найменшої недосконалости. "Будь ласка", — сказав він, — "вичисли хочби одно уліпшенє, яке ти міг би зробити маючи до того силу". "Добре", — сказав я, — "я зробив би добру нагоду для здоровля замість слабости". Правдою є, що не можна згармонїзувати всї лиха, болї і муки сего світа з думкою про те, що сотворив нас, пильнує

і боронить нас якийсь безконечно мудрий, могучий і добродушний бог, який є висший і не залежний від природи.

Попи одначе, опирають всї дїйсні терпіня сего житя на ожиданих радощах і щастю житя будучого. Нас запевнюють, що вся досконалість є в небі, — там небозвід є безхмарий, — там є тишина і спокій. Тут царства можуть валити ся; династії можуть бути вигублені в крови; мілїони рабів можуть працювати під спекою соняшних лучів і під ударами батога; — але в небі все є щастє і радість. Пошести можуть покрити світ трупами улюблених нам осіб; ті, що остали би ся, гнули би ся над нами з болем — але миле лоно неба остаєсь ненарушеним. Дїти можуть гинути, просячи даром хлїба; змії можуть роздирати немовлят, — підчас коли боги сидять усміхнені в хмарах. Житє невинних може погаснути в темних тюрмах; смілі мужі і героїчні женщини можуть бути замінені в попіл на кострі, підчас коли небо є переповнене піснею і радощами. На широкім морю, в темнотї і в бурі, люди з розбитого корабля борять ся з грізними филями, підчас коли ангели грають на своїх золотих арфах. Улиці світа є заповнені зараженими людьми, калїками і безпомічними;

шпиталї є переповнені болем і терпінями, підчас коли ангели плавають і лїтають щасливі у воздусї. В небі вони чують ся надто щасливими, щоби співчувати нам на земли; вони через спів і гульню не мають часу помагати потребуючим і благаючим. Їх очи засліплені; їх уха заткані, а їх серця перемінені в камінь з безмежного самолюбства радощів. Виратуваний моряк, допливши до берега, чуєть ся надто щасливим, щоби бодай на хвилю подумати про потапаючих братів. Купаючись в щастю і роскошах небо не має часу придивити ся нуждї на земли. Міста бувають поторощені надплившою лявою; земля отвираєть ся і тисячі гинуть; жінки підносять зложені руки до неба, але боги є за щасливі щоби помочи своїм дїтям. Сміх радости богів не знає слїз людий. Небесні крики заглушують стогони землї.

Доказавши як чоловік сотворив богів і як він став дрожачим рабом свойого власного сотворіня, природно виринає питанє: як-же він (чоловік) увільнив себе, бодай трошки від тих монархів небес, від тих хмар, від тої аристократії воздуха? Як він навіть на стільки, на скільки йому се вдало ся, виріс з свойого невіжества, з страху і скинув ярмо забобону?

Дуже можливо, що першою річию, яка відвернула його ум від повисше згаданого, було відкритє порядку, реґулярности і часової точности в всесвіті. Звідси він почав підозрівати, що не все діеть ся на світі в виключнім відношеню до него. Він зауважив, що щоби він не робив, рухи планет були все ті самі; що затьміня були періодичні, і що навіть комети появлялись в певних відступах часу. Се переконало його, що затьміня і комети не мали нічого до діла із ним, та що його поведенє не мало нічого до діла з ними. Він дослідив, що вони не істнували ані на його добро ані на шкоду. Тому він научив ся дивитись на них з подивом а не з страхом. Він почав підозрівати, що голод не був насиланий розлюченими і мстивими богами, але що був вислідом радше недбалости і невіжества самих людий. Він довідав ся, що слабости не були витворювані злими духами. Він добачив, що слабости спричинювані природно, та що природним способом їх можна лічити. Він доказав, бодай лише для особистого вдоволеня, що молитва не є медициною. Він переконав ся силою гірких досвідів, що його боги не мали практичної вартости, бо вони ніколи йому не помогли, з виїмком тоді, коли він сам

був вспромозї помочи собі. Вкінци він відкрив, що його особисті діла не мали нічого спільного з дивними обявами на небі; що неможливо було для него стати так лютим, щоби аж спричинити бурю, анї стати так добрим, щоби таку бурю здержати. Після многих столїть думаня він прийшов до заключеня, що показанє дулї попови не спричинить землетрясеня. Він зауважив, і то з великим здивованєм, що часом грім убивав дуже добрих людий, підчас коли дуже лихі оставали недіткнені. Він дуже часто приходив до гіркого заключеня, що правда не все панувала. Він зауважив, що боги не вставлялись за слабими і невинними. Він час від часу зі здивованєм бачив, що нераз невірний тїшив ся як найлучшим здоровлєм. Він вкінци прийшов до заключеня, що не могло бути ніякої звязи між дуже острою зимою, а тим, що він не дав попови вівцї. Він зауважив, що декотрі дїти крали навіть після їх хрещеня. Він зауважив велику ріжницю межи релїґією а справедливістю, та що почитателї того самого бога залюбки різали один другому горла. Він бачив, що ті релїґійні суперечки наповнили світ ненавистю і рабством. Кінець кінців він зібрав ся на відвагу підозрівати, що ніколи ніякий бог не мішає ся до

порядку річий у всесвіті. Він довідав ся про кілька фактів, які ніяк не годили ся з пустими забобонами його батьків. Побачивши, що його святі книги були невірні в деяких місцях і фалшиві в певних справах, його віра в їх правдомовність почала хитати ся; переконавшись, що його піп є в певних справах цілковитим невіжою, він почав тратити повагу до попівської реверенди. Се було початком умової свободи.

Цивілїзація людства зросла до такого самого степеня, до якого зменшилась сила релїґії. Умовий поступ людства залежить від того, як часто воно має нагоду замінити старий забобон новою правдою. Церква ніколи не дала нагоди ніодному чоловікови зробити хочби одну таку заміну; противно, вона уживала усьої своєї сили, щоби до сего не допустити. Одначе на перекір церкві він віднайшов, що деякі його релїґійні понятя були зовсім лихі. Читаючи свою біблїю він побачив, що думки його бога були більше жорстокими і брутальними, ніж у хижого дикуна. Він відкрив також, що його свята книга була заповнена невіжеством, та що її мусїли писати люди зовсім не обзнакомлені з природою річий, які нас окружають; і час від часу якийсь

чоловік був на стільки благородний і відважний, що висловлював свої чесні думки. В кождім столїтю якийсь мислитель, якийсь сумнївний дослїдник, хтось, що ненавидїв лицемірство, якийсь смілий любимець правди радо, гордо і хоробро виступав проти невіжества і забобонів і то тільки ради людства і правди. Почитателї богів звичайно убивали таких мислителїв. Сократа отроєно лише длятого, що він не хотїв почитувати деяких богів. Христа розіпняла релїґійна товпа за злочин богохульства. Нїчого більше не вдоволяє так релїґійного чоловіка, як нищенє його ворогів на приказ бога. Релїґійні переслїдуваня виринають з перемішки любови до бога і ненависти до людини.

Страшні релїґійні війни, котрі заляли світ кровю вспіли нарештї довести всї релїґії до упадку і до їх зненавидженя. Думаючі люди почали дослїджувати божеське походженє тої релїґії, котра казала своїм вірним дивитись з погордою на права других людий. Декотрі почали порівнувати християнство з релїґіями поган, і мусїли признати, що за ріжницю між обома такими релїґіями не варта було умирати. Вони відкрили також, що другі народи були навіть щасливійші і лучше їм поводилось, як

їх власному народови. Вони почали підозрівати, що, кінець кінців, їхня релїґія не мала ніякої дійсної вартости.

Через три сотні лїт християнський світ старав ся освободити від "невірних" порожний гріб Христа. Через три сотні лїт хрестоносні війська були побивані побідоносними ворогами безстидного ошуста. Сей многоважний факт засїяв зерно недовіря між християнами і мілїони почали тратити довірє в бога, котрого побідив Магомет. Люди переконались також і про те, що торговля робила собі приятелїв там, де релїґія робила ворогів, та що релїґійна відданість була цїлковито незгідною з миром межи народами чи особистостями. Вони відкрили, що ті, котрі найбільше любили богів, любили людий найменше; що пиха загального прощеня була задивляючою; що найпідлїйші з людий безстидно молились за своїх ворогів, та що покора і тиранїя були овочами того самого дерева.

Через цїлі віки провадив ся смертельний бій межи кількома смілими мущинами і женщинами думки і ґенїя по одній сторонї, а великими темними релїґійними масами по другій. Се є боротьба Віри з Наукою. Перших кілька осіб апелювали до розуму, до чести, до пра-

ва, до свободи, до свідомости і до туземного щастя. Друге множество апелювали до пересудів, до боязни, до чудес, до рабства, до чогось невідомого і до вічної нужди. Перші з них казали: "Думай!" — а ті другі казали: "Вір!"

Перший сумнів був місцем зачатя і колискою поступу, і з того сумніву почав ся поступ чоловіка. Люди почали досліджувати, а церква почала противитись сему. Астроном розслідив небо, підчас коли церква випятнувала на його мудрім чолї слово: "невірний"; і тепер анї одна звізда блимаюча у просторах всесвіту не носить християнської назви. Помимо всїх релїґій ґеольоґ увійшов в землю, прочитав її історію на камінних книгах і знайшов в її лонї поховані памятники всїх часів. Старі ідеї зникли відкинені хеміком, а корисні правди заняли їх місце. Одно по другім релїґійні віруваня були брані на млинок науки і до тепер не вийшло з них нїчого крім полови. При помочи мікроскопа віднайдено новий світ; всюди знайдено безконечність; чоловік досліджував і дошукував в кождім напрямі і нїгде, нї на землї, анї на звіздах не знайшов слїдів нїякого єства висшого і незалежного від природи. Нїгде не відкрито і найменшого доказу

про чиєсь посторонне вмішуванє ся.

Отсе є ті найвисші правди, що дали спромогу чоловікови скинути з себе ярмо забобону. Отсе є ті величаві факти, котрі вирвали жезл власти з рук попів.

Народи, так як і поодинокі особи мають свої періоди молодости, дозрілости і упадку. Те саме і з релїґіями.

День за днем релїґійні віруваня щораз рідпуть. День за днем старий дух вимирає і з книжки і з вихованя. Горячий ентузіязм, невгасима запопадливість старої церкви пропали і ніколи, ніколи вже не вернуть. Церемонії покищо єще остались, але давна віра счезає з людських сердець.

Опрокидуючи цілковито всякі віруваня і заперечуючи правди релїґій, в моїм серці, анї на на моїх губах нема злобного насміху над повними надії, люблячими і ніжними душами, котрі вірять, що зі всего того неладу вийде повна гармонія; що кожде зло якимсь тайним способом перемінить ся в добро, і що понад усе і понад усім є якесь єство, котре в якийсь спосіб прикличе і возвеселить кожду дитину людства. Але для тих, що бесердечно старають ся доказати, що спасенє є майже не можливе, що проклятє є майже певне, що гости-

нець всесвіту провадить до пекла, для тих, котрі наповняють житє боязнию а смерть страхом, котрі проклинають колиску і насміваються з могили, — для них неможливо є мати нічого иншого як лише жаль, погорду і немилосердність.

Помимо факту, що невірні у всїх віках боролись за права чоловіка і завсїгди були оборонцями свободи і справедливости, церква закидує нам завсїгди, що ми руйнуємо, а не будуємо. Дотепер церква повинна вже знати, що неможливо є обкрадати людий з їхнїх думок. Історія релїґійних переслїдувань вповнї признає факт, що ум з конечности опираєть ся всякому намірови контрольованя його силою. Розум так довго держить ся старих думок, доки не є приготований до нових. В хвилї, коли ми зрозуміємо правду, наші блудні думки вже самі собою відпадають.

Знищенє лїсів не є кінцем рільництва. Прогнанє розбишак з моря не представляє собою усеї торговлї.

Ми невірні кладемо підвалини до великої святинї будучности — не святинї усїх богів, але усїх людий, в котрій, при відповідних обрядах буде святкована релїґія Людства. Ми робимо все, що в нашій силї, щоби приспі-

шити той день, коли суспільність перестане витворювати мілїонерів і жебраків, недбальство і голод, правду в дрянках і короновані забобони. Ми виглядаємо того дня, коли корисні будуть почитані, і коли РОЗУМ, посаджений на престолї людського мізку стане королем над королями і богом над богами.

ЩО ТО ТАКЕ КЛЄРИКАЛЇЗМ?

Чи є безличнїйша брехня над попівську? Чи є яка гірша образа божа? У попів усе на устах слова: вітчина, нарід — а Рим опановує народами, підбиває їх і веде до матеріяльної руїни. Кажуть попи, що вони мають тут на земли власть дану їм від бога — тай панують. Але церква вже дійшла до краю морального занепаду, бо ті, що проповідують слово боже, є часто гірші від чорта. Вони жиють нераз у найбільших роскошах і не жалують собі нїчого. У них божі слова на устах, але їх дїла злі, неморальні. Вигода, слава, власть, роскішне житє — ото все попівські цїли, котрі вони хотять осягнути при помочи бога.

Їх одинока вітчина — то Рим, а повна мошенка — то їх нарід. Небо для попа — то його черевище, добрий апетит до їди і напоїв.

І тоті люди, ті бузувіри, котрі плюють правдї в лице, обкидають її болотом, пишають ся прапором брехнї, що зміняють свою краску все, як лише з того будуть мати користь, — ті люди, що тисячі мучеників свого народа обез-

чещують, а мучителїв — катів благословять і прославляють, за їх страшні о пімсту до неба взиваючі муки — ті люди беруть ся тепер орґанїзувати нарід, хотять вести його до чесноти, вабити до себе.

Геть чорні духи від нас! Дух людський вже висше піднїс ся і шукає иншої богинї — то є науки, котра веде людий до нового, більше людяного житя. За се нове, від давна ожидане спасенє з вашого ярма — юди готові і кров свою дати.

Не релїґія, не наука Христова про убожество, чесноту, справедливість, самовідреченє — але повне черево, набита кишеня, безгранична власть — отсе ваші кличі!

Що-ж то є клєрикалїзм?

Відповісти легко. Є то полїтика, котра прибрала собі за оруже надприродні сили, бога, і тим оружем воює, щоби тим здобути собі якнайбільше права — отсе є клєрикалїзм.

А що за цїли він має? Його цїль — здобути безграничну силу на земли: силу гроша і власти. А средствами до сего є релїґія і віра. Клєрикалїзм то хитро і обережно ведена орґанїзація. Її члени мають богато свобідного часу, тож дїлають дуже скоро. Клєрикалїзм має на се гроші —і від правительства і від осіб

приватних, від богачів і старців, — далї має клєрикалїзм запевнену охорону перед неприятелем, має в своїх руках школи, церкви, сповідь і віру.

Тисячі лїт ґаздують ті чорні вампирі, тисячі лїт їх панованя — то безперестанні кроваві війни, рабунки і загальний занепад. Попівство робить інтереси з знаменем хреста, підбиває людство і заводить його назад до часів темноти, інквізиції. Осторожно-ж перед чорною хмарою!

Я. Льосік.

ГЕРАКЛЬ І СЕЛЯНИН.

(Давна грецька казочка.)

(З білоруського.)

Застряг мужик з возом у болоті. Як і не бив він свого коня, як катував його — віз і не рушив ся! Що тут робити?! У великім клопоті, звенув ся він з молитвою до Геракля*):

— Божечку мій, могутний Гераклю! Ти силач над силачами і тобі легко мене виратувати. Поможи, змилуй ся!...

І дав ся чути голос з хмар:

— Я поможу тобі, бідолахо, тільки послухай мене.

— Кажи, божечку — слухаю!

— Передовсім ось що: обчисть колеса з грузи... Тепер — набери піску і засип та зарівнай яму під колесами.

---

*) Геракль, то був грецький півбожок, великий силач.

Селянин зробив все, що велїв Геракль.

— А тепер і я тобі поможу, — сказав Геракль: бери поводи в руки і гукни на коня.

Мужик підняв лїци, гукнув і — не оглядїв ся, як кінь легко і живо витягнув віз з грязюки.

— О, дякую Тобі могутний Гераклю, за твою поміч! — гукнув у гору мужик.

— Ой, тай і дурень же ти, дурень! — відповів йому Геракль.

ДЗВОНИ.

Вмер у вдови син єдиний,
Любий, милий.
Йде мамуня просить дзвонів,
Щоб дзвонили.

"Ой лежить мій син єдиний,
Та на лаві.
Задзвоніть єму всї дзвони,
Будь' ласкаві!"

Але дзвони бідній вдові
Так сказали:
"Даш нам бабо римський срібла —
Будем грали".

(З Конопнїцкої.)

КОЖДИЙ

РОБІТНИК І ФАРМЕР ПОВИНЕН ЧИТАТИ ПЕРЕДОВСІМ РОБІТНИЧІ ЧАСОПИСИ!

Чому?

Бо робітнича часопись обговорює кожду подію в краю і в сьвіті лише зі становиска інтересів робочого люду.

Одинокою робітничою часописею в Канаді є

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ"

що виходить в Вінніпеґу два рази на тиждень і коштує лише $4.00 на рік.

Хто читає "Українські Робітничі Вісти", виробляє собі суцільний сьвітогляд і може осудити кожду подію в суспільнім житю.

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ" виступають проти кождого лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ" доносять про робітничий рух на цілім сьвіті, про боротьбу робітничої кляси.

Хто хоче знати, як сьвідомі робітники думають про суспільні події, хто хоче навчити ся соціялїстичної думки, нехай читає передовсім "УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ".

Адреса:

"UKRAINIAN LABOR NEWS"
Cor. Pritchard & McGregor Sts.,
Winnipeg, Man.